

STRAFRECHT

STRAF(PROCES)RECHT

AAK202410083

Prof.dr. J.H. Crijns & prof.dr. M.J. Dubelaar

Wetgeving

1 Kamerstukken

36475 – Wetsvoorstel strafbaarstelling ecocide

Op 30 november 2023 werd het initiatiefwetsvoorstel strafbaarstelling ecocide bij de Tweede Kamer ingediend, dat beoogt om het plegen van ecocide als zelfstandig strafbaar feit op te nemen in het Wetboek van Strafrecht. Initiatiefnemer van dit wetsvoorstel is Kamerlid Van Raan van de Partij voor de Dieren. Onder ecocide wordt volgens de memorie van toelichting verstaan ‘de strafbare en ernstige aantasting van het milieu door (potentieel) schadeloebrengend handelen of nalaten’. De achterliggende gedachte is dat het milieu een intrinsieke waarde heeft en dat ernstige aantasting van het milieu door menselijk handelen of nalaten strafbaar moet worden (*Kamerstukken II 2023/24, 36475, nr. 3*, p. 2), in aanvulling op de reeds bestaande strafbaarstellingen die beogen het milieu te beschermen (zoals art. 173a en 173b Sr en verschillende strafbaarstellingen in de Wet op de economische delicten; *Kamerstukken II 2023/24, 36475, nr. 3*, p. 23-29). Hiertoe wordt voorgesteld een nieuwe titel VI (genaamd ecocide) in het Wetboek van Strafrecht in het leven te roepen, met als vooralsnog enige bepaling een nieuw artikel 153 Sr (de voormalige titel VI bevatte de in 2006 vervallen bepalingen over tweegevecht). Deze voorgenomen bepaling stelt in lid 1 strafbaar

‘degene die opzettelijk door handelen of nalaten ernstige en wijdverbreide dan wel ernstige en langdurige of onomkeerbare schade aan een ecosysteem met een behoorlijke omvang of milieuwaaarde, of aan een natuurlijke habitat binnen een beschermd gebied, of aan de kwaliteit van lucht, bodem of water aanricht, dan wel gevaar voor die schade doet ontstaan, waarbij het hier in elk geval gaat om alle gevaarstelling die voldoet aan het schadecriterium voor ecocide’.

In lid 2 van het voorgestelde artikel 153 Sr wordt vervolgens een aantal begrippen uit deze nieuwe strafbaarstelling nader toegelicht. Zo wordt gedefinieerd wat voor de toepassing als een ecosysteem heeft te gelden en voorts – en wellicht nog belangrijker – wanneer schade kan worden aangemerkt als wijdverbreid, langdurig en/of ernstig (zie voor een nadere toelichting op deze begrippen en de verhouding daartussen *Kamerstukken II 2023/24, 36475, nr. 3*, p. 45-48). Dit laatste is van belang om te voorkomen dat elke milieuovertreding die (opzettelijk) enige vorm van schade teweegbrengt vrijwel als vanzelf binnen het bereik van deze nieuwe strafbaarstelling kan worden gebracht, temeer daar de nieuwe strafbaarstelling een

strafbedreiging kent van een gevangenisstraf van maximaal vijftien jaar of een geldboete van de zesde categorie, wat – naast het label van ecocide – onderstreept dat het om substantiële schadeloebrengende handelingen moet gaan (zie nader over het label van ecocide S.J. Lopik, ‘Ecocide: een fair label? De terminologie van een populaire nieuwe milieustrafbaarstelling met hooggespannen verwachtingen’, *NJB* 2022/1353).

Het initiatiefwetsvoorstel tot invoering van een bijzondere strafbaarstelling voor ecocide moet worden gezien tegen de bredere achtergrond van de groeiende aandacht voor de vraag welke rol zowel het internationale als het nationale strafrecht kunnen spelen bij het tegengaan van klimaatverandering en het treffen van maatregelen in het kader van klimaatadaptatie (zie voor wat betreft de rol van het nationale strafrecht en een eventuele strafbaarstelling van ecocide onder meer S.J. Lopik & S.H. Stax, ‘Klimaatverandering en strafrecht: een verkenning’, *BSb* 2020, afl. 3, p. 117-126; M. Faure, ‘De strafrechtelijke bescherming van duurzaamheid: vergezichten en uitdagingen’, *DD* 2021/50; S.M.A. Lestrade, ‘Naar een sociaal-ecocentrisch Wetboek van Strafrecht?’, *DD* 2024/10; en E.L. Floris, ‘Een nationale strafbaarstelling van ecocide: een vreemde eend in de strafrechtelijke bijt?’, *TBS&H* 2024, afl. 1, p. 33-44). Vanzelfsprekend zijn in het kader hiervan de nodige internationale en Europese verdragsverplichtingen van belang en spelen ook positieve verplichtingen ingevolge het EVRM een rol in deze discussie (*Kamerstukken II 2023/24, 36475, nr. 3*, p. 29-32 en p. 61-62), al lijkt er op dit moment nog geen sprake van te zijn dat het internationale of het Europese recht staten ertoe zou dwingen om in het nationale strafrecht een zelfstandige strafbaarstelling van ecocide te introduceren. Dat neemt niet weg dat Nederland zeker niet het eerste land ter wereld zou zijn met een dergelijke strafbaarstelling: sinds de jaren negentig van de vorige eeuw zijn diverse – met name Oost-Europese en Aziatische – landen Nederland hierin al voorgegaan, terwijl Frankrijk in 2021 ecocide strafbaar stelde en in België thans een wetsvoorstel voor een zelfstandige strafbaarstelling van ecocide in het parlement voorligt (*Kamerstukken II 2023/24, 36475, nr. 3*, p. 17-18). Of het ook in Nederland op relatief korte termijn daadwerkelijk tot een dergelijke strafbaarstelling zal komen, zal de toekomst moeten uitwijzen, maar met de huidige politieke krachtsverhoudingen lijkt zich vooralsnog geen meerderheid voor dit wetsvoorstel in de Tweede Kamer af te tekenen. Dat neemt niet weg dat dit wetsvoorstel een belangrijke impuls kan geven aan de discussie over de rol die het strafrecht heeft of kan innemen bij het tegengaan van klimaatverandering en grootschalige milieuschade.

2 Conceptwetgeving

Conceptwetsvoorstel versterking rechtsbijstand in het strafproces

Onlangs is het [Wetsvoorstel versterking rechtsbijstand in het strafproces](#) in consultatie gegaan. Het voorstel voorziet in een aantal uitbreidingen op het recht op gesubsidieerde

rechtsbijstand, hetgeen een belangrijke voorwaarde vormt voor het realiseren van een adequate toegang tot het recht en het voeren van een effectieve verdediging. Het feit dat de verdachte op grond van het Wetboek van Strafvordering het recht heeft om zich te laten bijstaan door een advocaat, wil immers niet zeggen dat dit ook altijd door de overheid wordt bekostigd. Dat laatste is mede afhankelijk van de ernst van de zaak en de persoonlijkheidskenmerken van de verdachte (bijvoorbeeld minderjarigheid of kwetsbaarheid). Voorts maken de wet en de praktijk daarbij onderscheid tussen aangehouden en niet-aangehouden verdachten.

Het gaat in het conceptwetsvoorstel deels om uitbreidingen die thans in de praktijk al worden toegepast, zoals het standaardconsult bij strafbeschikkingen en rechtsbijstand voor de minderjarige verdachte die op het politiebureau wordt ontboden (zie concept MvT p. 1). Nieuw is onder meer dat nu ook de kwetsbare meerderjarige verdachte die wordt uitgenodigd voor een verhoor op het politiebureau voortaan automatisch en kosteloos rechtsbijstand krijgt voorafgaand aan en tijdens het verhoor (art. 28ba Sv). Ook voor aangehouden verdachten is een uitbreiding ophanden. Zo wordt de gesubsidieerde consultatiebijstand uitgebreid naar lichtere strafbare feiten waarvoor voorlopige hechtenis is toegelaten en krijgen ook aangehouden verdachten wier zaak met een strafbeschikking wordt afgedaan een recht op kosteloze rechtsbijstand voorafgaand aan de uitvaardiging van die strafbeschikking.

Niet-kwetsbare, meerderjarige verdachten die zich op vrije voeten bevinden en worden opgeroepen voor verhoor, hebben dus niet automatisch recht op kosteloze rechtsbijstand. Zij kunnen zich echter wel tot de Raad voor Rechtsbijstand wenden met een verzoek om een toevoeging. Relevant om te vermelden in dit verband is dat vorig najaar de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State (hierna: de Afdeling) oordeelde dat de Raad voor Rechtsbijstand niet te snel een toevoeging tot het verlenen van rechtsbijstand mag afwijzen. In deze zaak betrof het een verdachte die per brief was uitgenodigd om te verschijnen op het politieverhoor. Daarbij oordeelde de Afdeling dat het beleid waarin het recht op gesubsidieerde rechtsbijstand per definitie wordt onthouden aan de niet-aangehouden verdachte die is uitgenodigd voor een politieverhoor, zich niet goed verhoudt met de discretionaire bevoegdheid zoals de Raad voor Rechtsbijstand die uitoefent en de daarmee gepaard gaande verantwoordelijkheid. Bij het maken van de afweging wordt van de Raad voor Rechtsbijstand verlangd dat rekening wordt gehouden met de ernst en complexiteit van de zaak waarvan de verdachte wordt verdacht en de zwaarte van de sanctie die op het spel staat (ABRvS 11 oktober 2023, [ECLI:NL:RVS:2023:3770](#)).

Kortom, langs verschillende wegen wordt getracht om de rechtspositie van de verdachte in het strafproces te versterken en deze ook daadwerkelijk in de gelegenheid te stellen adequaat verweer te voeren tegen het verwijt dat hem of haar van overheidswege wordt gemaakt.

Jurisprudentie

Gerechtshof Den Haag 1 november 2023, [ECLI:NL:GHDHA:2023:2074](#) – Snelle Toekomstgerichte Meervoudige Kamerzitting

Al enige tijd loopt bij de rechtbank Rotterdam een project dat wordt aangeduid als de ‘Snelle Toekomstgerichte Meervoudige Kamerzitting’, veelal afgekort als STMK. Het betreft een alternatieve vorm van berechting, waarin zaken sneller voor de rechter worden gebracht en men de voordelen van een meervoudige zitting probeert te combineren met die van een politierechterzitting door middel van een laagdrempelige en kernachtige behandeling ter zitting en het wijzen van een mondeling vonnis. Binnen deze procedure ligt volgens de rechtbank meer nadruk op de strafdoelen. In de toelichting boven de STMK-vonnissen staat hierover het volgende.

“Naast vergelding (leedtoevoeging) – waar maatschappelijk het zwaartepunt vaak ligt – wordt ook gekeken naar speciale preventie (deze dader moet het niet nog een keer doen), generale preventie (het schrik-effect van de straf op anderen) en resocialisatie (de veroordeelde moet op een dag weer terug in de maatschappij). Preventief en toekomstgericht vergelden (PTV) is daarmee de sleutel. De verdachte heeft hierin ook een rol en heeft voorafgaand aan de zitting contact met de reclassering. Als de verdachte inziet dat hij fout heeft gehandeld en kan reflecteren op waarom het zover is gekomen, biedt dit meer ruimte om met de verdachte naar de toekomst te kijken.” (Rb. Rotterdam 9 januari 2024, [ECLI:NL:RBROT:2024:681](#))

Het moet daarbij gaan om feiten van relatief eenvoudige aard en achtergrond waarbij de verdachte (dus) bereid is te reflecteren op zijn eigen handelen. Hoewel dat niet expliciet in de vonnissen van de rechtbank Rotterdam terug te lezen valt, zal de straf bij deze alternatieve vorm van berechting in beginsel lager uitvallen dan bij een reguliere berechting. Dit is ook de reden dat advocaten hun best doen om de zaak van hun cliënt op een STMK-zitting te krijgen. Ook voor de rechtbank is er een duidelijk voordeel, namelijk dat een spoedige berechting zorgt voor een ‘efficiëntere zaakstroom en leidt tot betere inzet van beperkte zittingscapaciteit’ (aldus dezelfde toelichting).

Dat de rechtbank Rotterdam experimenteert met alternatieve vormen van berechting valt toe te juichen, gelet op de druk op de strafrechtssketen, temeer daar binnen het project niet alleen wordt gestreefd naar het vergroten van de efficiëntie maar men duidelijk ook maatwerk beoogt te leveren met inachtneming van de waarborg van een meervoudige behandeling. Niettemin roept deze alternatieve vorm van berechting fundamentele vragen op. Zo hoeven maatwerk en efficiëntie elkaar niet te bijten, maar doen ze dat vaak wel. De vraag is dan ook hoe dat in de praktijk uitpakt. Ook kan de vraag worden gesteld welke rechtvaardiging er in deze context is voor de lagere strafoplegging. Vermoedelijk zal deze zijn gelegen in de meewerkende houding van de verdachte en het feit dat in deze procedure andere strafdoelen dan vergelding de boventoon voeren. Kennelijk worden er dus andere afwegingen gemaakt dan in ‘reguliere’ zaken. Dat doet de vraag rijzen of dat wel eerlijk is en niet onbedoeld leidt tot

rechtsongelijkheid tussen verdachten. Die vraag leeft ook duidelijk bij het Openbaar Ministerie, dat weliswaar het forum van de meervoudige kamer kiest, maar blijkbaar niet bepaalt welke zaken dan vervolgens op de STMK terechtkomen.

Het gerechtshof Den Haag kraakt in een recent arrest in ieder geval enkele kritische noten bij de wijze waarop zaken aan de STMK worden toegedeeld (gerechtshof Den Haag 1 november 2023, [ECLI:NL:GHDHA:2023:2074](#)). Het hof geeft daarbij aan moeite te hebben met ‘het *on the process* willekeurig aanwijzen van geprivilegieerden, die aan dit project mee mogen doen. Het lijkt min of meer toeval te zijn, dat juist de verdachte en zijn drie medeverdachten zijn geselecteerd.’ Het hof is van oordeel dat deze willekeurige selectie onwenselijk is en schaart zich achter het oordeel van de advocaat-generaal dat het van belang is om een project als het onderhavige (vooraf) beter te doordenken ‘juist voor wat betreft de fundamentele keuzes die gemaakt (moeten) worden en de prioritering van capaciteit’. Dat lijkt ons in ieder geval een terecht punt.

Overigens speelt in de onderhavige zaak ook nog een andere kwestie, namelijk de manier waarop de verdachte tot diens meewerkende houding is gekomen. Kennelijk heeft er voorafgaand aan de inhoudelijke behandeling een informeel gesprek plaatsgevonden tussen het Openbaar Ministerie en de verdediging, waarbij is gesproken over de neer te leggen strafeis en door het Openbaar Ministerie is geïnformeerd naar de bereidheid van de verdachte en diens medeverdachten om ‘een verklaring af te leggen’. Dit alles overigens zonder dat daaromtrent iets schriftelijk is vastgelegd. Het Openbaar Ministerie eist in eerste aanleg wel een lagere straf dan gebruikelijk is, in lijn met de eerder gemaakte ‘afspraken’ (waarbij er klaarblijkelijk een bandbreedte was aangegeven van tussen 24 en 36 maanden). De rechtbank legt echter op haar beurt een nóg lagere straf op (van dertig maanden waarvan achttien voorwaardelijk). Dat is tegen het zere been van het Openbaar Ministerie, dat vervolgens in hoger beroep gaat en aldaar zowaar een gevangenisstraf eist van zes jaar en zes maanden, waarna de discussie natuurlijk losbarst. Is hier niet sprake geweest van zogeheten procesafspraken en is bij de verdachte niet het gerechtvaardigd vertrouwen gewekt dat tegen het vonnis geen rechtsmiddel zou worden ingesteld? Het Openbaar Ministerie meent van niet, de verdediging van wel. Hoe het in deze zaak allemaal precies is gelopen en welke toezeggingen over en weer zijn gedaan, wordt in hoger beroep niet echt duidelijk. Het gerechtshof maakt er in ieder geval korte metten mee en stelt dat partijen niet met de vinger naar elkaar kunnen wijzen. Zij hadden zelf beter ‘bij de les kunnen (en moeten) zijn’. Het gerechtshof wijst er in dat verband op dat het kader van de Hoge Raad inzake procesafspraken die een afdoeningsvoorstel inhouden (HR 27 september 2022, [ECLI:NL:HR:2022:1252](#); zie daarover uitgebreid [KwartaalSignaal 165](#)) ten tijde van het informele overleg tussen Openbaar Ministerie en verdediging al bekend was en het voor

procespartijen zodoende ook duidelijk moet zijn geweest aan welke randvoorwaarden dergelijke afspraken moeten voldoen. Het beroep op de niet-ontvankelijkheid van het Openbaar Ministerie wordt zodoende verworpen en verdachte wordt alsnog veroordeeld tot een gevangenisstraf van de duur van 36 maanden. Deze straf is weliswaar hoger dan de straf opgelegd bij de STMK maar in lijn met de eis in eerste aanleg en de informele ‘toezegging’ die toen is gedaan. Het nadeel voor de verdediging blijft in die zin aldus beperkt. De zaak laat echter wel zien dat de rechtbank Rotterdam en het gerechtshof Den Haag voor wat betreft dit project en de sanctieoplegging nog niet geheel op één lijn zitten. Alle onduidelijkheid en discussie in hoger beroep zegt mogelijk ook wel iets over de zorgvuldigheid van het proces in eerste aanleg waar de zaak binnen één dag was afgedaan.

Overig

Rapport procureur-generaal bij de Hoge Raad over de zorgplicht en getuigenbescherming

Begin januari verscheen het rapport *Zorgplicht en getuigenbescherming* van de hand van de procureur-generaal bij de Hoge Raad (zie ook hierna onder ‘literatuur’) in het kader van diens taak ex artikel 122 lid 1 Wet RO toezicht te houden op het Openbaar Ministerie. In dit rapport doet de procureur-generaal verslag van zijn onderzoek naar de vraag in hoeverre het Openbaar Ministerie bij de uitoefening van zijn taak op het gebied van de bescherming van getuigen de in dat verband relevante wettelijke voorschriften naar behoren handhaaft en uitvoert (p. 11). Bij gebrek aan een uitgewerkt wettelijk kader – anders dan het toebedelen van de taak van getuigenbescherming aan het Openbaar Ministerie in artikel 226l Sv en de nadere uitwerking daarvan in het Besluit getuigenbescherming (zie daarover hoofdstuk 2 van het rapport) – gaat het dan meer concreet om de vraag of het Openbaar Ministerie adequaat tegemoetkomt aan de zorgplicht die de Staat op grond van artikel 2, 3 en 8 EVRM heeft om het recht op leven en de lichamelijke integriteit van burgers te beschermen, in het bijzonder die van getuigen in strafzaken die door het afleggen van een verklaring medewerking verlenen aan de opsporing en vervolging van strafbare feiten (p. 99).

Op basis van zijn onderzoek – waarbij onder meer dossiers over beschermingstrajecten van de afgelopen tien jaar zijn ingezien en enkele tientallen verdiepende interviews met vertegenwoordigers van het Openbaar Ministerie en de politie alsmede met advocaten zijn gehouden (p. 15) – concludeert de procureur-generaal dat het Openbaar Ministerie zijn zorgplicht op grond van het EVRM in zijn algemeenheid adequaat nakomt. Of in de woorden van het rapport, er zijn

‘geen aanknopingspunten gevonden dat het Openbaar Ministerie bij de uitvoering van [diens] taken in zijn algemeenheid de zorgplicht op dusdanig restrictieve wijze uitlegt dat het daarmee in strijd handelt met de artikel 2, 3 en/of 8 EVRM. Van een minimalistische invulling van de zorgplicht is in zijn algemeenheid geen sprake’ (p. 102).

Daarmee is echter niet gezegd dat de procureur-generaal tijdens zijn onderzoek niet op een aantal serieuze knelpunten en onvolkomenheden is gestuit. Met name het goeddeels ontbreken van duidelijke normatieve kaders voor de taak van getuigenbescherming wordt door de procureur-generaal gezien als belangrijkste knelpunt voor een goede taakvervulling door het Openbaar Ministerie, hetgeen ertoe leidt dat de wijze waarop invulling moet worden gegeven aan de zorgplicht goeddeels aan de praktijk wordt overgelaten. Onduidelijkheid voor alle betrokkenen en mogelijk rechtsongelijkheid zijn daarvan het logische gevolg (p. 102-103). Voorts is het de procureur-generaal gebleken dat de taak van getuigenbescherming organisatorisch steviger kan worden ingebed binnen het Openbaar Ministerie, dat de dossiervorming van beschermingstrajecten verbetering behoeft en dat het Openbaar Ministerie de eigen Instructie getuigenbescherming op een aantal onderdelen in de praktijk niet naleeft, bijvoorbeeld waar het gaat om termijnen en verslaglegging (p. 108).

Specifiek ten aanzien van de bescherming van kroongetuigen concludeert de procureur-generaal dat er geen aanwijzingen zijn dat het Openbaar Ministerie in het kader van het beschermingstraject (financiële) toezeggingen heeft gedaan die in het kader van de strafvorderlijke kroongetuigendeal op grond van artikel 226g Sv uit den boze zijn (p. 105). Dit is een belangrijke conclusie gelet op de discussie die hierover destijds is gevoerd in het kader van het Passage-proces, waarbij door de verdediging de suggestie werd gewekt dat het Openbaar Ministerie onrechtmatige toezeggingen aan de kroongetuige zou hebben gedaan, te weten het in het kader van het beschermingstraject verstrekken van een financiële beloning in ruil voor de verklaringen van de kroongetuige waar dit in het kader van de kroongetuigendeal niet is toegestaan (zie hierover nader p. 23-24 van het rapport en de aldaar opgenomen verwijzingen). Deze suggestie vindt achteraf in ieder geval geen bevestiging in de bevindingen van de procureur-generaal. Wel wordt in het onderzoek een andere belangrijke bevinding gedaan, namelijk dat in de praktijk vanuit het Openbaar Ministerie niet of nauwelijks inspanningen worden getoond om leningen die in het kader van het beschermingstraject van overheidswege aan de getuige worden verstrekt, afgelost te krijgen (p. 106). In het licht van het beloningsverbod is dit een opvallende bevinding, hetgeen de procureur-generaal tot de aanbeveling brengt (p. 111) om in de overeenkomst met de getuige ‘een scherp onderscheid [te hanteren] tussen betalingen die nadrukkelijk als lening zijn bedoeld aan de ene kant en verstrekkingen die de getuige niet hoeft te restitueren aan de andere kant’. Daaraan voegt de procureur-generaal toe: ‘Typeer een betaling in de overeenkomst slechts als lening als een realistisch perspectief bestaat op aflossing.’

Voorts doet de procureur-generaal een aantal andere aanbevelingen die voor een belangrijk deel samenhangen met en voortvloeien uit de hiervoor kort (en onvolledig) weergegeven conclusies. De belangrijkste daarvan is toch wel de aanbeveling aan de wetgever te zorgen voor een

duidelijker normatief kader op basis waarvan het Openbaar Ministerie invulling kan geven aan zijn taak van getuigenbescherming. Eerder heeft de minister al aangegeven hiermee aan de slag te gaan (*Kamerstukken II 2022/23*, 29911, 380 en 423); in die zin kan het onderzoek van de procureur-generaal worden beschouwd als een belangrijk duwtje in de rug om aan dit voornemen serieus gevolg te geven (zie in dit verband ook S.L.J. Janssen, ‘Getuigenbescherming op de schop?’, *NJB* 2024/198).

Literatuur

Oraties

- J.S. Nan, *Moderne rechtsmiddelen in strafzaken. Een andere beweging naar voren* (oratie Rotterdam), Den Haag: Boom juridisch 2023;
- J. Uit Beijerse, *Kinderrechten in de wet, maar ook de praktijk? Het perspectief van de jongeren zelfs als sleutel tot een rechtvaardig jeugdrechtssysteem* (oratie Rotterdam), Den Haag: Boom juridisch 2023.

Proefschriften

- E.A.J. Nab, *Grenzen van het strafrecht in de voorfase. Over uiteenlopende interpretaties van de grondbeginselen van het materiële strafrecht* (diss. Nijmegen), Deventer: Wolters Kluwer 2023;
- M. Visser, *De deskundige in het recht. Een interne rechtsvergelijking van de normering van deskundigeninbreng in het straf-, privaats- en bestuursrecht* (diss. Heerlen), Den Haag: Boom juridisch 2023.

Overig

- E. Agnew, *Cyberbullying and Sexting. Regulatory Challenges in the Digital Age*, Oxford: Hart Publishing 2024;
- J.H. Crijns, E.R. Muller & R. Robroek, *Openbaar Ministerie. Organisatie en functioneren van het Openbaar Ministerie in Nederland*, Deventer: Wolters Kluwer 2023;
- J. Claessen, E. Post & G.J. Slump, *Herijking en verrijking van het strafrechtelijke sanctiestelsel met het oog op het terugdringen van de korte vrijheidsstraf. Burgerinitiatief-wetsvoorstel*, Den Haag: Boom juridisch 2023;
- R. Deelstra, *Grenzen aan verkrachting. Een juridische analyse van de huidige en toekomstige strafrechtelijke bescherming tegen verkrachting*, Weert: Celsus juridische uitgeverij 2023;
- H. Douglas, K. Fitz-Gibbon, L. Goodmark & S. Walklate, *The Criminalization of Violence Against Women. Comparative Perspectives*, Oxford: Oxford University Press 2023;
- A. Giannini, *Criminal Behavior and Accountability of Artificial Intelligence Systems*, Den Haag: Eleven International Publishing 2023;
- F.J.H. Hovens, *Terbeschikkingstelling*, Deventer: Wolters Kluwer 2023;
- P.H.P.H.M.C. van Kempen, M.J.M. Krabbe, J.L. Guzmán Dalbora & F. Molina Jerez (red.), *Legality and Other Requirements for Sentencing. An international and*

comparative perspective on non-arbitrary punishment and sentencing discretion, Den Haag: Eleven International Publishing 2024;

- J. Leenknecht, *EU youth justice. The personal scope of EU criminal law and the diversity of youth justice systems*, Den Haag: Eleven International Publishing 2023;
- Procureur-generaal bij de Hoge Raad der Nederlanden, *Zorgplicht en getuigenbescherming. Over de zorgplicht van het Openbaar Ministerie in het kader van het stelsel getuigenbescherming*, Den Haag 2024;
- Procureur-generaal bij de Hoge Raad der Nederlanden, *Bijzondere voorwaarden bij v.i. Over het stellen van*

bijzondere voorwaarden door het Openbaar Ministerie in het kader van voorwaardelijke invrijheidstelling, Den Haag 2024;

- S.J. de Ruiters & P.C. Velleman, *Handboek Strafbare Discriminatie*, Den Haag: Boom juridisch 2023;
- B. van der Vorm, *Strafrechtelijke criminologie II. Een thematische verdieping in de relatie tussen criminologie en strafrecht*, Den Haag: Boom juridisch 2023;
- B. van der Vorm, *Bestuursstrafrechtspleging*, Den Haag: Boom juridisch 2024;
- S.J. Wirken, *Misdaad en vrede. Ondermijning in internationaal perspectief*, Den Haag: Boom juridisch 2023. ◀